ECHIVALAREA DERIVATELOR LATINEȘTI ÎN *-MENTUM* ÎN LIMBA ROMÂNĂ VECHE. OBSERVAȚII ASUPRA *DICTIONES LATINÆ CUM VALACHICA INTERPETATIONE*

Adrian CHIRCU
Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca

„*Prin trăsăturile sale, acest dicţionar anticipează în multe privinţe lexicografia Şcolii Ardelene*…" (Gherman 2004a: 96)

Abstract

The aim of our research is to look at the means by which Teodor Corbea, a Romanian humanist from the end of the 17th century and the beginning of the 18th century, showcased derivation and synonymic richness in the columns of his dictionary called *Dictiones latinae cum valahica interpretatione*, in order to propose Romanian equivalents for the Latin suffix *-mentum.*

The analysis of acts of language is made from a lexical point of view. Nonetheless, the author does not rule out other ways of interpretation. In support of his research, after having presented the historical and cultural context of the epoch, the author makes an inventory of derivatives containing the suffix concerned, which he analyses in detail in order to reveal certain structural or lexical-semantic peculiarities, illustrating at the same time the richness of the Romanian language of times gone by.

Key-words: *Middle Ages, dictionary, Latin, Romanian, suffix*

Résumé

Dans notre étude, nous nous proposons de décrire les modalités suivant lesquelles Teodor Corbea, humaniste roumain de la fin du XVIIe siècle et du début du XVIIIe siècle, mit en valeur la dérivation et la richesse synonymique, dans les colonnes de son dictionnaire intitulé *Dictiones latinae cum valahica interpretatione*, afin de proposer des équivalents roumains au suffixe latin *-mentum.*

L'analyse des faits de langue est réalisée du point de vue lexical. Cependant, l'auteur n'exclut pas d'autres voies interprétatives. À l'appui de son investigation, après avoir présenté les cadres historique et culturel de l'époque, l'auteur réalise un inventaire des dérivés contenant le suffixe concerné qu'il analyse en détail, afin de relever certaines particularités d'ordre structurel ou lexico-sémantique, en illustrant en même temps, la richesse de la langue roumaine ancienne.

Mots-clés: *Moyen Âge*, *dictionnaire*, *le latin*, *le roumain*, *suffixe*

0. Preliminarii

În primele două decenii ale veacului al XXI-lea, interesul pentru scrierile de odinioară a cunoscut fără îndoială un reviriment, datorat mai ales accesibilităţii lor

BDD-A30423 © 2019 Editura Sitech
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:53:18 UTC)

imediate. Astfel, inițiativele culturale având drept scop recuperarea tezaurului nostru cărturăresc ori documentar au intrat în atenţia specialiștilor, istorici, teologi, filologi ori lingviști, care au reperat, în rândurile filelor, informaţii de certă valoare, ce au dus la schimbarea sau la nuanţarea unor ipoteze investigative.

O astfel de repoziționare poate fi remarcată și în lingvistica românească, în care nu a mai fost într-atât de mult prioritizat studiul sincronic al limbii, ci atenţia s-a îndreptat înspre fapte de limbă diacronice, care, adesea, ne ajută să înţelegem, în mod adecvat, anumite tendinţe evolutive sau interferenţe lexicale.

1. Un dicţionar inedit, dar bine-venit

În această direcţie investigativă, se înscrie, de altfel, și cercetarea noastră, în paginile căreia vom discuta pe marginea unor particularităţi lexicale prezente în cel mai cuprinzător dicţionar din Evul Mediu românesc, și anume *Dictiones latinæ cum valachica interpretatione*, redactat de către sofologiotatosul TeodorCorbea.

1.1. La finele secolului al XVII-lea, umanistul ardelean este antrenat în realizarea unui dicţionar enciclopedic în care să fie tâlcuiţi în limba română un număr semnificativ de termeni latinești, a căror înţelegere se vădește utilă în contextual epocii, când tot mai mulţi cărturari de la noi se deschid spre feluritele învăţături vehiculate în Apusul luminat, care vor facilita propășirea cultural și socială a românilor de dincoace și de dincolo de munţi.

Întreprinderea lui Teodor Corbea nu este neobișnuită în epocă, întrucât mai sunt și alte demersuri cărturărești de asemenea factură. Se pare că *moda* elaborării unor dicționare ori a unor glosare se răspândise în multe dintre ţările de pe bătrânul continent și, în special, în partea oriental a Europei, ai cărei oameni de cultură dădeau dovadă de o largă deschidere spre alte domenii mai puţin cunoscute.

1.2. Astfel, apăreau în Transilvania și în Banat, sub impulsul curentelor inspirate de Reformă, o seamă de lucrări lexicografice bilingve (DLV, LCLV) sau trilingve (LM[1]), în ale căror file erau tălmăcite cuvinte latinești ori erau chivalate vorbe românești în limba latină, asigurându-se o cuprindere adecvată a semnificaţiilor, cu scopul de a facilita o înţelegere cât mai apropriată a textelor sau pentru a asigura o comunicare eficientă nu numai scrisă, ci și orală, în limba latină, care constituia, în fapt, *oianua linguarum*, „poartă a limbilor” (IT II 2008: 326).

1.3. Apariţia și circulaţia acestor lucrări lexicografice au fost remarcate atât de către istorici, cât și de către lingviști ori filologi, care au relevat importanţa acestora pentru cultura română, aflată la răscruce de drumuri.

1.3.1. De pildă, istoricii consideră că redactarea de „dicţionare bilingve și multilingve, în cadrul cărora lexicul limbii române este echivalat cu lexicul limbii latine în special, contribuie la constituirea unui amplu dialog intercultural european” (IT II 2008: 326) și că „activitatea lexicografică constituie un capitol distinct în cultura umanistă românească de sorginte ştiinţifică din Transilvania secolului al XVII-lea” (IR V 2012: 929).

[1]Pentru mai multe detalii asupra începutului de drum în lexicografia românească, a se vedea articolul lui B. Kelemen (1962: 89-92) și cel al lui Levente Nagy (2000-2001: 251-262).

BDD-A30423 © 2019 Editura Sitech
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:53:18 UTC)

1.3.2. La rândul lor, lingviştii şi filologii interesaţi de perioada vechiului scris românesc au observat că dicţionarul în chestiune se detaşează de celelalte apărute în epocă şi că avem a face cu o lucrare complexă, de tip enciclopedic fără asemănare în epocă. Printre cei care s-au referit în mod special la tezaurul lexical corbean, se numără Grigore Creţu (1905), Mircea Seche (1966), Mihai Alin Gherman (2000-2001, 2004a, 2004b, 2010), Gheorghe Chivu (2017), cu toţii oameni de litere preocupaţi de starea culturii româneşti din perioada medievalităţii.

1.3.2.1. Cele mai multe opinii asupra lexiconului le-a formulat însă (Alin) Mihai Gherman, editorul lucrării şi, prin urmare, cel mai bun cunoscător al acestuia, care observa, cu aproape două decenii în urmă, că lexiconul lui Corbea este „o sursă pentru cercetarea istoriei limbii române şi, prin caracterul ei enciclopedic, o sursă inestimabilă pentru studierea orizontului cultural românesc în epoca lui Constantin Brâncoveanu" (2000-2001: 161), care anticipă proiectele lexicografice ce vor urma.

Acelaşi filolog este convins căeruditul ardelean este una dintre „piesele esenţiale în definirea umanismului românesc, de care s-a făcut abstracţie până acum. Iar sub raportul bogăţiei lexicale, suntem convinşi (cu toată modestia) că oferim cercetării lingvistice cel mai amplu inventar lexical al limbii româneşti vechi" (Gherman 2004a: 96). De asemenea, îngrijitorul ediţiei critice consideră *vorbarul* lui Corbea „cea mai mare şi ştiinţifică lucrare lexicografică a culturii noastre vechi, o operă care denotă un excelent nivel cărturăresc, comparabil cu cel al contemporanilor săi, Stolnicul Constantin Cantacuzino şi Dimitrie Cantemir" (2010: 32) şi că aceasta este „prima lucrare lexicografică ştiinţifică din cultura noastră" (2004b: 54).

1.3.2.2. Urmărind punctual anumite aspecte prezente în coloanele dicţionarului, Gh. Chivu vede în dicţionar „expresia unei marcate nevoi culturale, resimţite în spaţiul românesc la cumpăna veacurilor al XVII-lea şi al XVIII-lea" (2017: 104).

1.4. Izvoarele acestei monumentale opere lexicografie nu trebuie căutate foarte departe, ci în chiar inima Ardealului, unde a circulat, în miezul Evului Mediu, una dintre lucrările prelatului reformat maghiarAlbert Szenci Molnár (Benkö 1984:24), şi anume *Dictionarvm latinovngaricvm opus novum et hactenvus nvsqvam editvum;Item vice versa: dictionarivm vngaricolatinvm, in quo præter dictionvm vngaricvm interpretationem latinam* (DLU), apărut în 1604, la Nürenberg, Corbea având, probabil, la îndemână ediţia din 1611 (Nagy 2000-2001: 252).

1.5. Informaţii asupra acestei surse de netăgăduit putem repera chiar în coloanele dicţionarului, în care lui Teodor Corbea îi *scapă*câteva informaţii privitoare la umanistul maghiar: „**Argentina**[2] et **Argentoratum**: tare oraş al Ţării Nemţeşti lângă apa Rhenus, în ţânutul Alsaţiei. Acolo ca acela înalt turn iaste şi bisearică împrâmşeţată, cât în Europa altă bisearică sau turn aseamine acestora nu iaste. Iaste iarăş acolo o academie vestită, în care de demult mulţi înţelepţi s-au învăţat, unde şi eu, care această carte am scris (adecă *Albertus Molnaru*) trei ani şi jumătate am lăcuit în vreamea copilăriei." (DLVI 2001: 53); **Altorsium, g.n.** orăşăl în ţânutul domnilor norimbergheani, în care acest noriberghean svat cinsteş bogată academie au zidit în numărul anilor 1575**,** unde acest Lixicon l-au scris *Albertus Molnar* în numărul anilor 1603 (DLVI 2001: 33).

[2] Este vorba despre oraşul **Strasbourg**, a cărui glosare în dicţionar se numără printre cele mai cuprinzătoare. Teodor Corbea procedează întocmai precum Albert Szenci Molnár, în explicarea acestui toponim.

BDD-A30423 © 2019 Editura Sitech
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:53:18 UTC)

După modelul oferit de către propovăduitorul ideilor Reformei în Ardeal, Teodor Corbea include, la rându-i, în dicţionar, date despre implicarea sa în realizarea acestuia, înlăturând orice urmă de îndoială asupra paternităţii: „**Theodorus, g.m.** nume de bărbaţi de obşte; **item**: numele acestui de pă urmă, care această carte de pă letenie şi ungurie o au tălmăcit rumâneaşte" (DLVI 2001: 513) sau „La tălmăcirea acestui lixicon ostenitu-s-au din plata părintelui Mitrofan, episcopul de Buzău, Todor Corbea sân iermonah Ioasaf din Braşov" (DLVI 2001: 557).

1.6. Aşadar, modelul îl reprezintă cu certitudine dicţionarul lui Albert Szenci Molnár,însă învăţatul ardelean nu se limitează în a prelua informaţia, aşa cum se prezintă aceasta în lexicon, ci o reaşază, o îmbogăţeşte şi o nuanţează, aspect sugerat de compararea intrărilor de dicţionar, care aratăcă, la Corbea, avem „o atitudine creatoare", dovedită atât prin „eliminarea unor articole, cât şi prin selectarea unor valori semantice care să fie echivalate în româneşte" (Gherman 2010: 67).

De altfel, Corbea operează unele modificări, spre facilita înţelegerea unor termeni. În acest sens, acesta adaugă „explicaţii şi semnificaţii, făcând comentarii, dar, mai ales, creând, într-o limbă ce s-a dorit a fi bogată şi nuanţată, un echivalent cât mai bun al părţii latineşti, nu o copie literală a componentei maghiare din *Dictionarium Latino-Ungaricum*" (Chivu 2017: 104).

2. Sufixul -*mentum*: dinspre latină înspre română

Pornind de la aceste prime repere istorice, culturale şi filologice, ne propunem să urmărim îndeaproape care sunt modalităţile prin care cărturarul transilvănean echivalează în română cuvintele latineşti derivate cu sufixul -*mentum*, ţinând cont de posibilităţile sistemului şi de modul de structurare a vocabularului limbii române vechi, mult mai bogat şi mai nuanţat decât în premodernitate.

2.1. Alegerea sufixului în chestiune nu s-a făcut întâmplător, ci am avut în vedere faptul că ne aflăm în prezenţa unui sufix care se ataşează unor baze derivative (mai ales verbale), formând, în general, substantive neutre abstracte, al căror sens este mai greu de înţeles, şi, de asemenea, unele substantive concrete (mai rar).

2.2. În latină, sufixul -*mentum*, era relativ frecvent, având valori multiple. Se pare că, în perspectivă etimologică, trebuie să ne raportăm la sufixarea generală în *-*men*-, cu rădăcini în indo-europeană (Perrot 1961: 11-12), care stă la baza a două tipuri de substantive neutre destul de productive, şi anume „l'un en -*men*, -*minis*, l'autre en -*mentum*, -*mentī*, qui ont pris un développement considérable, en étroite relation l'un avec l'autre; beaucoup de thèmes verbaux ont servi de base à deux dérivés, l'un en -*men*, l'autre en -*mentum*" (Perrot 1961: 26).

În timp însă, cele două tipuri vor fi folosite în paralel şi vor deveni asociate, ducând la constituirea unor perechi numeroase de substantive derivate cu aceste sufixe, însă se pare că derivatele în -*mentum* vor avea câştig de cauză datorită lungimii structurii silabice(Dinu 2010: 127) şi faptului că era simţite ca populare spre deosebire de cele în -*men*, ce caracterizau la un moment dat limbajul poetic (Perrot 1961: 105), însă concurenţa dintre acestea va fi una sinuoasă. De altfel, în latină, sufixul -*mentum* (*cunctāmentum* 'şovăială, încetineală'; cf. DL-R şi DILF) nu era concurat numai de -*men* (*cunctāmen* 'şovăială, încetineală'*)*, ci şi de alte sufixe, dintre care se detaşează -

BDD-A30423 © 2019 Editura Sitech
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:53:18 UTC)

tio (*cunctātiō* ‘şovăire, şovăială, ezitare’), mai ales când este vorba despre substantive cu sens abstract.[3]

Acest paralelism de semnificaţie a claselor de sufixe amintite va avea drept consecinţă faptul că „pour les notions désignées ordinairement par un dérivé comportant l’un des suffixes, un doublet pourvu de l’autre suffixe est souvent apparu secondairement” (Perrot 1961: 287), iar semnificaţiile încep tot mai mult să se identifice, gramaticii clasici relevând asemenea apropieri semantice (Perrot 1961: 288).

2.3. Sufixul latinesc *-mentum* este prezent în toate limbile romanice atât ca element structural moştenit, cât şi ca element afixal ulterior, apărut în urma influenţelor latino-romanice: rom. *-mânt* (*-minte*)/*-ment* (*pământ*, *îmbrăcăminte*, *sentiment*); it. *-ménto* (*tagliaménto* ‘tăiere, omorâre’), sard. *-mèntu* (*sentimèntu*), fr. *–ment* (cantonnement ‘cantonare’), sp. *-miento* (sentimiento), *port*. *-mento* (*oferecimento* ‘ofertă, dedicaţie, dar, cadou’), cat. *-ment* (naixament ‘naştere’), prov. *-men* (*pensamen*‘grijă, necaz, amărăciune’) etc.

2.4. În ceea ce priveşte limba română, sufixul latinesc cunoaşte două forme, una veche, moştenită, *-mânt* (*-minte*)[4] şi una ulterioară *-ment*, explicabilă prin împrumut, în urma îmbogăţirii continue a vocabularului limbii române cu elemente latineşti savante, acestora adăugându-li-se ulterior şi elemente lexicale provenite din limbile romanice surori, franceza şi italiana.

2.4.1. Proceselorevolutive de dăinuire, de adoptare, de adaptare şi de fixare în limba română ale sufixului latinesc *-mentum* li s-au consacrat trei (micro)studii, autorii acestora cercetându-le din perspectivă diacronică şi/sau sincronică. Astfel, în ordine cronologică, prima contribuţie îi aparţine lui George Pascu care ilustrează cu exemple elocvente prezenţa sa în limba veche şi în limba modernă, subliniind originea sa latinească (1916: 47-49).

2.4.2. În anii ‘60, sufixul reintră în atenţia specialiştilor, odată cu seria de studii consacrate formării cuvintelor în limba română. Aplecându-se asupra sufixelor *-mânt* şi *-ment*, Elena Carabulea consideră că acestea trebuie tratate împreună, întrucât „în istoria lor au avut loc unele interferenţe din care au rezultat fie unele adaptări ale sufixului *-mânt*, fie forme duble (în *-mânt* şi *-ment*)”(1969: 46).

Concluzia la care ajunge autoarea, după descrierea şi ilustrarea etapelor evolutive, prin exemple relevante, este că sufixul *-mânt* a fost productiv în special în limba veche, regăsindu-se, astăzi, în unele graiuri (*greumânt* sau *păsământ*) şi în structura câtorva unităţi lexicale cu baze derivative neologice (tipul *deznodământ*, *guvernământ*, *recensământ*). În schimb, „formaţiile în *-ment* se întâlnesc atât în stilul ştiinţific, cât şi în vorbirea uzuală, în aceasta din urmă mai ales cu valoare de rezultat al acţiunii” (Carabulea 1969: 55).

2.4.3. La aproape un veac distanţă, fără a depăşi nici teoretic şi nici analitic contribuţia Elenei Carabulea, Magdalena Popescu şi colaboratorii săi completează cu noi fapte de limbă diacronice descrierea sufixului *-mânt* (*-minte*), observând că, în ceea ce priveşte epoca veche, „sufixul are o productivitate medie, în scădere în secolul al XVIII-lea” (FCLR 2007: 154).

[3]Pentru discuţii asupra valorilor apropiate ale acestor sufixe, a se vedea Cooper (1975: 85).
[4] A se vedea şi explicaţiile din WF (2015: 1964).

BDD-A30423 © 2019 Editura Sitech
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:53:18 UTC)

3. Sufixul latinesc -*mentum* şi firea limbii române

În vederea eficientizării analizei noastre, am inventariat, mai întâi, toate substantivele latineşti în -*mentum*, prezente în coloanele dicţionarului, numărul acestora ridicându-se la peste 180.

3.1. Parcurgerea atentă a inventarului lexical constituit *ad hoc*a permis identificarea mai multor caracteristici care privesc, pe de o parte limba latină, iar, pe de altă parte, limba română, mult mai complexă din punct de vedere lexico-semantic şi cu implicaţii semnificative la acelaşi nivel, datorate dinamicii lexicale a limbii vechi.

Dintre formele latineşti în -*mentum*, păstrate în română, un număr important de ocurenţe în paginile dicţionarului cunoaşte substantivul*pământ* (peste 180), care provine din lat. *pavimentum*, explicat, în schimb, de către Corbea prin *pardoseală* (**pavimentum, g.n.** pardoseală), urmat fiind, la distanţă considerabilă, de *veşmânt*(peste 20) < lat. *vestimentum*(**vestitus,-us, g.m**. îmbrăcământ, *veşmânt*) şide *mormânt*(2) < lat. *monumentum* (**sepulcrum, g.n.** coscig, *mormânt*, groapă).

3.2. Cele mai multe forme în -*mânt*prezente în dicţionar au luat naştere pe tărâmul limbii românereprezentând, uneori, creaţii analizabile (generale sau de autor), care ilustrează eforturile de a se respecta structura lexicală din latină, făcându-se apel la derivate analogice sau calchiindu-se morfematic şi semantic modelele latineşti (Moroianu 2016: 262): **cooperculum, g.n.***acoperemânt*,**dejurium, g.n.***jurământ* tare;**ligamentum, g.n. idem,** *legământ*;**monitum,** g.n. *îndemnământ*; **moramentum, g.n.***întârzâiemânt*;**obtestatio, g.f.***cerământ* mare sau *rugământ*, rugare cu cădeare şi plecăciune; **petitum, g.n.***cerământ*, cearere; **objectaculum, g.n.***împiedecământ*, lăpădare împotrivă-i; **obtestatio, g.f.***cerământ* mare sau *rugământ*, rugare cu cădeare şi plecăciune; **offendiculum, g.m.***împiedecământ*, zminteală; **oratum, g.n.***rugământ*; **paludamentum, g.n.** *îmbrăcământ*, *veşmânt* de oaste, de război, al împăratului şi al căpitanilor; **promptitudo, g.f.***gătământ*, cuviinţă, împrilej, voie spre ceva; **quæsitum, g.n.***întrebământ*, cercătură, *cercământ*; **sedimentum, g.n.***şezământ*, poposâre, descălecare, coborâre jos; **taciturnitas, g.f.** *tăcământ*, tăceare mâlcomă; **tutamen, g.n.** ferire, *apărământ*/**tutamentum, g.n. idem**.

3.3. Nu am identificat în paginile dicţionarului nici o formă de singular în -*minte*, care să ilustreze influenţa pluralului asupra singularului, precum în cazul unor substantive ca*îmbrăcăminte*, *încălţăminte*, *rugăminte* etc., reperate în alte texte din epoca veche a scrisului românesc(Pascu 1916: 50; Carabulea 1969: 51; FCLR 2007: 153).

3.4. Pluralele pe care le-am reţinut în cazul derivatelor în -*mânt* au desinenţa -*uri*şi mai rar -*e*, însă nu reprezintă glosări ale unor derivate latineşti în -*mentum* (sg./pl.): **accubitalia,-orum***acoperemânturi* de rădvan, acoperişuri, lepedeu de pat; **induviæ, g.f.pl.** haine, *îmbrăcământuri*, *veşminte*; **trifinium, g.n.** loc de hotărât trei *pământuri*; **patagiarius, g.m.** făcători de *veşminte* cu aur; **rechedipna, g.n.pl.** feali al *îmbrăcămintelor* de demult cu care au trăit în jocuri; **vestiarium, g.n.** loc de ţânut *îmbrăcămintele*, loc de vândut hainele; **vestiarius,-a,-um** de haine, de *veşminte*; **obtestor,-aris** foarte mă rog, pentru dâns cazu cu *rugăminte*[5].

3.5. Analizând aceste unităţi lexicale de tip nominal, putem remarca că învăţatul ardeleannu face apel decât rareori la substantive moştenite în -*mânt*

[5]Acest exemplu permite cu dublă lectură: fie *rugăminte* (sg.), fie *rugământ*, *rugăminte* (pl.). A se vedea şi paragraful anterior.

BDD-A30423 © 2019 Editura Sitech
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:53:18 UTC)

(**vestimentum, g.n**. *veşmânt*) sau la sufixul moştenit *-mânt*, pentru a glosa derivate latineşti în *-mentum*: **inclinamentum, g.n.** plecăciune, *plecământ***, indumentum, g.n.***îmbrăcământ*, *veşmânt*, haină; **integumentum, g.n.***acoperemânt*, lepedeu, plapomă; **operimentum, g.n.** acoperiş, *acoperemânt*. Alteori, redă, prin *-mânt*, sufixul latinesc cvasisinonim *-men*: **calcamen, g.m.***încălţământ*, cizmă; **tegimen, g.n.** coperiş, *acoperemânt*; **tegumen, g.n.** acoperitori, *acoperemânt*, învălitoare.

3.6. În afara substantivelor moştenite sau derivate cu *sufixul–mânt*, relevate în unele dintre paragrafele anterioare, sufixul latinesc *-mentum* a fost echivalat şi prin intermediul altor sufixe, dintre care se detaşează cele din structura unor infinitive lungi şi care alcătuiesc seria sufixală *-are/-iare*, *-ere /-eare*, *-ire/-âre*: **complementum, g.n.** împleare; **delinimentum, g.n.** îmblânzâre jos, linire; **hostimentum, g.n.** plătire; **illustramentum, g.n.** luminare, împodobire; **recisio, g.f. t**ăiare; **temperamentum, g.n.** măsurare, grăire cu măsură; **turbamentum, g.n.** împărechiiare, răscolire, turburare etc.

3.7. Acest din urmă afix este urmat la distanţă de alte sufixe, cu semnificaţii apropiate (sinonimie sufixală totală sau parţială), precum: *-(ăr)ie*, *-inţă*(*-ânţă*), *-iţă*, *-ciune*(*-ăciune*, *-iciune*), *-ură*(*-ătură*, *-âtură*, *-itură*), *-ime*, *-eală*(*-ală*): **deliramentum, g.n.** nebunie, *nebunărie*, *mechiurie*; **superamentum, g.n.** mai mult de *tribuinţă*, *rămăşiţă*; **nocumentum, g.n.***strâcăciune*; **oblectamentum, g.n.***veseliciune*; **nutrimen, g.n.** hrană, *hrănitură*; **machinamentum***găsâtură* înţeleaptă; **purgamen, g.n.** curăţenie, *măturătură*, gunoiu; **allevamentum, g.n.***uşurime*, *uşurimea* bușluirei; **delectamen, g.n.***veselime*; **atramentum, g.n.***cerneală* sau *văpsală* înnegritoare; **pigmentum, g.n.***văpseală* ungătoare, unsoare văpsâtoare, *văpseală*; iarăş: suliman, vicleşug.

3.8. Sinonimia sufixală evidenţiată mai sus se vădeşte şi în situaţiile în care autorul alcătuieşte serii sinonimice (cel mai adesea), în care include doi membri, trei sau chiar mai mulţi[6], acestea putând fi omogene (cu acelaşi tip de sufix): **fragmentum, g.n.***sfărâmitură*, *frâmtură*; **inquinamentum, g.n.***întinăciune*, *pângăriciune*; **illectamentum, g.n.***îndulcitură*, *amăgitură*; **paludamentum, g.n.** *îmbrăcământ*, *veşmânt* de oaste, de război, al împăratului şi al căpitanilor sau eterogene (cu sufix diferit ce se ataşează sau nu aceleiaşi baze derivative): **lineamentum, g.n.***dungire*, *dungitură*; **opprobramentum, g.n.** ocară, *sudalmă*, *defăimătură*; **recisamentum, g.n** *tăietură* jos, *cioplire*, *aşchie*; **vaframentum, g.n.***viclenie*, *tălpizitură*, *chitire*, *chibzuire* etc.

3.9. În dicţionar, sunt şi situaţii în care aceleiaşi baze derivative i se adaugă sufixe sinonimice (Moroianu 2016: 36), obţinându-se o (cvasi)echivalenţă a termenilor, Corbea încercând o apropiere de modelul latinesc, prin variaţie sufixală sinonimică: **delectamen, g.n.** veselime, **delectamentum idem**, **delectatio, g.f.** veselire, veseliciune; **hortamen, g.n.** îndemnare, **hortamentum, g.n. idem**, **hortatio, g.f.** îndemnătură; **inclinamentum, g.n.** plecăciune, plecământ, **inclinatio, g.f.** plecare; **interpretamentum, g.n.** tălmăcire, tălmăcitură; **libamen, g.n.** gustare, gustătură,

[6]Analizând lexicul *Paliei de la Orăştie*, Florica Dimitrescu observă că „numărul, uneori prea ridicat, al termenilor sinonimi poate constitui un indiciu al grijii traducătorilor pentru precizie sau pentru atingerea unor nuanţe, a frământărilor lor pentru a găsi cuvântul cel mai adecvat, poate şi cel mai expresiv, şi care să aibă o putere de circulaţie mai largă” (1995: 37).

De asemenea, Maria Stanciu Istrate constată că „la nivelul limbii literare, intrarea în vocabular a mai multor cuvinte cu un sens asemănător a reprezentat fie o consecinţă a traducerilor multiple, depinzând, printre altele, de cunoştinţele lingvistice ale scribilor, fie o acţiune deliberată a traducătorilor, care puteau opta pentru echivalarea variată a aceluiaşi termen din considerente de ordin stilistic. [...] Sinonimia a constituit chiar o modalitate de glosare internă a termenilor consideraţi mai puţin cunoscuţi” (2017: 268).

BDD-A30423 © 2019 Editura Sitech
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:53:18 UTC)

libamentum, g.n. idem; **lineamentum, g.n.** dungire, dungitură; **operimentum, g.n.** acoperiș, acoperemânt; **supplementum, g.n.** peatec, împlutură, împleare.

De altfel, autorii ILRV consideră că, printre caracteristicile limbii vechi, se numără „folosirea unor serii sinonimice (cu doi sau mai mulţi termeni), alcătuite, de cele mai multe ori, din derivate cu (sufixe diferite, de la aceeași temă) sau din derivate (cu sufixe, cu prefixe sau regresive) și cuvinte formate prin schimbarea categoriei gramaticale” (1997: 226).

3.10. Sunt și unele situaţii în care învăţatul braşovean nu face apel la derivate, spre a echivala substantivele în *-mentum*: **additamentum, g.n.** adaogere, *peatec*, *deres*; **amentum***curea*, crâmpeai de legat; **cruciamentum, g.n.***chin*, caznă, *muncă*; **emolumentum, g.n.***folos*, *hasnă*; **frumentum, g.n.***pâine*, *grâu* etc.

3.11. Alteori, spre a oferi o echivalare judicioasă și mai ușor de înţeles pentru cel care consultă dicţionarul, autorul apelează la parafrază sau la explicaţii mai detaliate, constituite în jurul unui nume centru de grup: **autoramentum, g.n.** dajde care o număsc olteanii joldă, leafă sau spre slujba boierească sau a statului său legată simbrie; **condimentum, g.n**. tot deresul bine mirosâtori; **delutamentum, g.n.** păreate făcut de tină, meșteșug de tină; **dissepimentum, g.n.** păreate dempreună; iarăș: coajă despărţâtoare între găoacea nucăi; **elementum, g.n.** începutul fiinţei, începutul dintâi al învăţăturilor.

3.12. În aceeași linie, a cuprinderii adecvate a semnificaţiilor cuvintelor latinești, eruditul transilvănean recurge la apozemul *adecă*: **æramentum, g.n.** un lucru de aramă, *adecă* sculă sau la subordonate atributive explicative introduse prin pronume sau adverbe relative *care*, *unde* sau *când*: **offendimentum, g.n.** nastur *care* strânge gâtlanul de pă işlicul vlădicesc cel de sârmă, ca să nu cază din capul vlădicăi; **omentum, g.n.** maţ mare din *care* cârnat și cârtaboș să fac; **prædicamentum, g.n.** zâsă *care* să zâce de multe lucruri, cazanie; **loculamentum, g.n.** scorbură, loc de tâlhari, *unde* albinile și pasările îș fac cuib; iarăș: ca și **podium**; **commentum, g.n**. gândire, scornire, *când* scorneaște omul un lucru; **equimentum, g.n.** plată de cai, plată de staur, plată pentru armăsari *când* să slobozeaște la iape.

3.13. De asemenea, am putut constata că Teodor Corbea integrează, în două dintre glosări, un derivat în *-mentum* ca xenism (**alalogismus, g.m.** ca acela *argumentum*al învăţătoriului de dialectică, care de cea mai de aproape pricină să ia**; Sorites, g.m.***argumentum* adeveritori de multe lucruri mărunte înainte, vorbă întăritoare), iar, într-o altă situaţie, apelează un împrumut latinesc adaptat (**sacramentum, g.n.** lucru întărit cu jurământ; iarăș: sămnul lucrului de svinţenie, *sacrament*, taină), care se adaugă altora cu atestări sporadice în epocă (Carabulea 1969: 47; ILRL 1971: 149), recursul la acestea justificându-se, probabil, prin faptul că înţelesul era dificil de explicat în limba română.

3.14. În inventarul pe care l-am întocmit, cu excepţia formelor moștenite, se poate observa că bazele derivative cărora li se ataşează sufixul *-mânt* sunt fie de origine latinească: *a cere*, *a împiedica*, *a întârzia*, *a întreba*, *a ruga* etc. (**obtestatio, g.f.***cerământ* mare sau *rugământ*, rugare cu căderare și plecăciune; **quæsitum, g.n.***întrebământ*, cercătură, *cercământ*), fie s-au format pe tărâm românesc: *a găta* (**promptitudo, g.f.***gătământ*, cuviinţă, împrilej, voie spre ceva).

3.15. Teodor Corbea păstrează în dicţionarul pe care l-a redactat o serie de cupluri în *-men*/*-mentum*, *-mentum*/*-tiō*, *-mentum*/*-tura* sau chiar triplete *-men*/*-mentum*/*-tiō*, în ciuda semantismului foarte asemănător și/sau identic și care le face să fie uneori superflue.

BDD-A30423 © 2019 Editura Sitech
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:53:18 UTC)

Această particularitate structurală aratăînsă o fidelitate atât faţă de limba latină, cât şi de modelul oferit de Albert Szenci Molnár sau de alte dicţionare latineşti: **fragmen, g.n.** bucată, frâmtură/**fragmentum, g.n.** sfărâmitură, frâmtură; **delinimentum, g.n.** îmblânzâre jos, linire/**delinitio, g.f.** îmblânzâre, linire, îngaduire; **deliramentum, g.n.** nebunie, nebunărie, mechiurie/ **deliratio, g.f.** greşire, piiardere de minte;**intertrimentum, g.n.** păţâre de pagubă

intertritura, g.f. idem; **imitamen, g.n.** urmare/**imitamentum, g.n. idem**/ **imitatio, g.f.** urmare; **irritamen, g.n.** întărâtare, aţâţare; **irritamentum, g.n. idem; irritatio, g.f. idem**; **levamen, g.n.** uşurare, lesnire/ **levamentum idem/levatio, g.f. idem**; **oblectamen, g.n.** veselime/**oblectamentum, g.n.** veseliciune; **idem/oblectatio, g.f**. veselie.

3.16. În alte cazuri, autorul nu mai oferă echivalarea, ci se limitează în a folosi demonstrativul de identitate *idem*, urmat sau nu de determinări comparative (mai rar se întrebuinţează conectori ai coordonării copulative): **fulcimen, g.n.** propteală, răzmare/**fulcimentum, g.n. idem**; **fulcimen, g.n.** propteală, răzmare: **fulcimentum, g.n. idem/fulmentum,-ti vel fulmenta, fulmentæ idem quod fulcimentum, Plaut imitamen, g.n.** urmare/**imitamentum, g.n. idem/imitatio, g.f.** urmare; **inhonestas, g.f. et inhonestamentum** necinste.

3.17. În ceea ce priveşte semnificaţiile substantivelorlatineşti în -*mentum*(Perrot 1961: 211-288), acestea sunt diversificate, iar Corbea reuşeşte să le redea adecvat, în glosările sale. Cel mai adesea, avem a face cu nume de acţiuneşi/sau rezultatul acesteia[7](**æquamentum, g.n.** îndereptare; **præpedimentum, g.n.** piiadecă, legare, încurcare; **eiectamentum, g.n.** lăpădătură afară, măturătură; **fragmentum, g.n.** sfărâmitură, frâmtură; **inquinamentum, g.n.** întinăciune, pângăriciune), cu un obiect ori instrument (**delutamentum, g.n.** păreate făcut de tină, meşteşug de tină;**filamentum, g.n.** unealtă de aţă; **obturamentum, g.n.** dop, cep, astupătoare; **operimentum, g.n.** acoperiş, acoperemânt) sau cu un nume de materie (**atramentum, g.n.** cerneală sau văpsală înnegritoare).

Concluzii investigative

Faptele de limbă descrise *supra* au relevat faptul că Teodor Corbea nu este numai un simplu traducător de cuvinte latineşti, ci şi un tălmăcitor fără pereche în veacurile umanismului românesc. Multiplele şi variatele opţiuni de tâlcuire ale derivatelor latineşti în -*mentum*ne arată că autorul stăpânea întru totul limba română, cunoscându-i posibilităţile şi stăpânind numeroase registre de limbă, inclusiv forme dialectale.

În analiza noastră, am putut evidenţia bogăţia lexicală a românei şi, strâns legat de aceasta, variaţia sufixală, dovedită prin posibilităţile multiple de a forma noi cuvinte, fiind implicată mai ales sinonimia, care „denotă din partea autorilor o dorinţă expresă de variere a lexicului, în condiţiile în care limba epocii oferea diverse modalităţi de creare a unor cuvinte noi, menite să acopere, de cele mai multe ori, noţiuni abstracte”(ILRLV 1997: 226).

[7] Jean Perrot observă că „le jeu de ces nuances sémantiques est déterminé de façon complèxe par les particularités sémantiques individuelles des mots et par les conditions d’emploi. Il peut masquer le système des valeurs, il ne le détruit pas: les confusions dans les emplois n’impliquent pas la confusion des valeurs” (1961: 285). În studiul său, Elena Carabulea ţine să precizeze că „majoritatea substantivelor în -*mânt* au mai multe valori: acţiunea şi rezultatul ei, acţiunea, rezultatul, obiectul (şi locul) etc.” (1969: 51).

BDD-A30423 © 2019 Editura Sitech
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:53:18 UTC)

Şi în cazul acestui sufix, cărturarul ardelean face dovada unei bune cuprinderi a semnificaţiei cuvintelor, în ciuda faptului că multe dintre acestea, din cauza înţelesului lor predominant abstract, sunt mai dificil de redat în limba română. Am avut în faţa ochilor o lucrare complexă, redactată nu numai cu măiestrie, ci şi cu acribie, fiecare dintre vorbele din coloanele acesteia fiind mai întâi cântărită şi apoi aşezată la locu-i potrivit.

SURSE

DLVI 2001 = Teodor Corbea, *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, ediţie de Alin-Mihai Gherman, vol. I (*Studiu introductiv, note şi text*), Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001.

BIBLIOGRAFIE

Benkö, Samu, *Permanenţă şi devenire. Studii de istoria culturii*, în româneşte de T.Z. Paskuy, Bucureşti, Editura Kriterion, 1984.

Carabulea, Elena, *Sufixele* -mânt *şi* -ment, în Al. Graur, Mioara Avram (eds), *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. VI, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1969, p. 47-55.

Chivu, Gh., *Limba română de la primele texte până la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Variantele stilistice*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2000.

Chivu, Gh., *Terminologie lingvistică într-un lexicon de la sfârşitul veacului al XVII-lea*, în Adina Dragomirescu, Alexandru Nicolae, Camelia Stan, Rodica Zafiu (editori), *Sintaxa ca mod de a fi. Omagiu Gabrielei Pană Dindelegan, la ani-versare*, Bucureşti, Editura Universitaţii din Bucureşti, 2017, p. 103-107.

Cooper, Frederic Taber, *Word formation in the Roman Sermo Plebeius*, Hildsheim-New York, Georg Olms Verlag, 1975.

Creţu, Gr., *Cel mai vechiu dicţionar latino-românesc de Todor Corbea* (*Manuscript de pe la 1700*), extras, Bucuresci, Tipografia „Voinţa Naţională", 1905.

Dimitrescu, Florica, *Dinamica lexicului românesc. Ieri şi azi*, Cluj-Napoca, Editurile Clusium & Logos, 1995.

Dinu, Dana, *Nominal derivation with suffixes in latin*, în „Studii şi cercetări de onomastică şi lexicologie", 3, 1/2, 2010, p. 117-131.

Gherman, Mihai, *Lexicografie şi gramatică în dicţionarul lui Teodor Corbea*, în „Da-coromania", 5-6, 2000-2001, p. 161-164.

Gherman, Alin-Mihai, 2004 a, *Un umanist român puţin cunoscut*, în vol. *Aspecte umaniste în cultura românească veche*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2004, p. 68-110.

Gherman, Alin-Mihai, 2004b, *Ideologie şi lexicografie în iluminismul românesc din Transilvania*, în vol. *Literatură română din Transilvania între preiluminism şi preromantism*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărţii de Ştiinţă, 2004, p. 53-57.

Gherman, Alin-Mihai, *Un umanist român: Teodor Corbea*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărţii de Ştiinţă, 2010.

Kelemen, B., *Cu privire la începuturile lexicografiei româneşti*, în „Cercetări de lin-gvistică", 7, 1, 1962, p. 89-92.

Moroianu, Cristian, *Motivarea formală a relaţiilor semantice. Sinonimia analizabilă*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2016.

BDD-A30423 © 2019 Editura Sitech
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:53:18 UTC)

Nagy, Levente, *Confluenţe lexicografice româno-maghiare din secolul al XVII-lea (Lexicon Marsilianum şi Contele Miklós Bethlen)*, în „Dacoromania", 5-6, 2000-2001, p. 251-262.

Pascu, G., *Sufixele româneşti*, Bucureşti, Ediţiunea Academiei Române – Librăriile Socec & Co, C. Sfetea, Pavel Suru, 1916.

Seche, Mircea, *Schiţă de istorie a lexicografiei române*, vol. I (*De la origini pînă la 1880*), Bucureşti, EdituraŞtiinţifică, 1966.

Stanciu Istrate, Maria, Concurenţa sinonimelor în epoca veche, în Maria Stanciu Istrate, Daniela Răuţu (editori), *Lucrările celui de-al şaselea simpozion internaţional de lingvistică* (Bucureşti, 29-30 mai 2015), Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2017, p. 266-279.

SIGLE

DILF = Félix Gaffiot, *Dictionnaire illustré latin-français*, Paris, Éditions Hachette, 1964.

DL-R = G. Guţu, *Dicţionar român-latin*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983.

DLU = Szenci Molnár, Albert, *Dictionarvm latinovngaricvm opus novum et hactenvus nvsqvam editvum;Item vice versa: dictionarivm vngaricolatinvm, in quo præter dictionvm vngaricvm interpretationem latinam,* Noribergae, Procurante Elia Hvterro Germano,1604 (ediţie anastatică: Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990).

DVL = *Dictionarium valachico-latinum. Primul dicţionar al limbii române*, studiu introductiv, ediţie, indici şi glosar de Gh. Chivu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2008.

FCLR = Magdalena Popescu-Marin (coord.), *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2007.

ILRL = Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I (*De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*), ediţia a doua, revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Minerva, 1971.

ILRLV = Ion Gheţie (coord.), *Istoria limbii române literare. Epoca veche* (1532-1780), Bucureşti, Editura Academiei Române, 1997.

IR = Virgil Cândea, Constantin Rezachevici, Nicolae Edroiu (coord.), *Istoria românilor*, vol. V (*O epocă de înnoiri în spirit european*, *1601-1711/1716*), ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2012.

IT = Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, Magyari András (coord.), *Istoria Transilvaniei*, vol. II (*De la 1541 pâna la 1711*), ediţia a 2-a, Cluj-Napoca, Academia Română & Centrul de Studii Transilvane, 2008.

LCLV = Grigore Maior, *Institutiones Linguae Valachicae - Lexicon Compendiarium Latino-Valachicum*, ediţie de Alin-Mihai Gherman, vol. I-II, Universitatea „1 Decembrie 1918" din Alba Iulia, Alba Iulia, 2001.

LM = *Il „Lexicon Marsilianum", dizionario latino-romeno-ungherese del sec. XVII*, ediţie de Carlo Tagliavini, Bucureşti, Editura Cultura Naţională, 1930.

WF = Peter O. Müller, Ingeborg Ohnheiser, Susan Olsen, Franz Rainer (eds), *Word-Formation. An International Handbook of the Languages of Europe*, vol. 3, Berlin-Boston, Walter de Gruyter, 2015.

BDD-A30423 © 2019 Editura Sitech
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:53:18 UTC)

Notă: „Această lucrare a fost sprijinită prin proiectul Ministerului Cercetării și Inovării, CCCDI - UEFISCDI, număr proiect PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0326 /49 PCCDI, în conformitate cu PNCDI III.”

BDD-A30423 © 2019 Editura Sitech
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:53:18 UTC)